

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Νίκος Παπαναστασίου

ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΜΙΚΡΟΦΩΝΟΥ

Ο ΠΑΥΛΟΣ ΜΠΑΚΟΓΙΑΝΝΗΣ
ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ
ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΩΝ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Διεύθυνση σειράς: Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου

ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΜΙΚΡΟΦΩΝΟΥ

Συγγραφέας: Νίκος Παπαναστασίου

Επιμέλεια-Διόρθωση: Γιώργος Διαμάντης
Φωτογραφία εξωφύλλου © Αρχείο Παύλου Μπακογιάννη

© 2020, Εκδόσεις Κυριάκος Παπαδόπουλος Α.Ε., Νίκος Παπαναστασίου

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμιά διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Κατά τον Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με τον Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975), απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα δι-άσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Πρώτη έκδοση: Ιούνιος 2020

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

www.epbooks.gr

Καποδιστρίου 9, 144 52 Μεταμόρφωση Αττικής

τηλ.: 210 2816134, e-mail: info@epbooks.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ

Μασσαλίας 14, 106 80 Αθήνα, τηλ.: 210 3615334

ISBN 978-960-484-513-2

Νίκος Παπαναστασίου

ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΜΙΚΡΟΦΩΝΟΥ

Ο ΠΑΥΛΟΣ ΜΠΑΚΟΓΙΑΝΝΗΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ
ΣΤΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΩΝ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Στον Κώστα Λούλο

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9
Η πολιτική κρίση της δεκαετίας του '60 και η ίδρυση της εκπομπής του Μονάχου	13
Η «ενηλικίωση» της εκπομπής του Μονάχου και η αντίσταση από μικροφώνου κατά της χούντας.....	38
Η αντίδραση της Βόννης στην αντιχουντική δράση του Παύλου Μπακογιάννη.....	110
Η κριτική στη στάση του «παλιού» πολιτικού κόσμου και του Βασιλιά Κωνσταντίνου.....	123
Η συνηγορία της επίσημης Γερμανίας υπέρ μιας πιο «ευέλικτης» πολιτικής έναντι της χούντας.....	149
Η απάντηση του Παύλου Μπακογιάννη στην πολιτική της Βόννης.....	168
Η αύξηση της πίεσης στον Μπακογιάννη από τη χούντα και τους συμμάχους της μετά το 1971	206
Οι συνέπειες για την ελληνική εκπομπή από την αναθεώρηση των ελληνογερμανικών σχέσεων.....	234
ΕΠΙΜΕΤΡΟ	250
I. Gastarbeiter ή πολίτες.....	250
II. Το θεωρητικό και ιδεολογικό πλαίσιο της πολιτικής συγκρότησης του Παύλου Μπακογιάννη.....	271
III. Ο Παύλος Μπακογιάννης κατά τη μεταπολίτευση	277
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ – ΠΗΓΕΣ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	295
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ.....	307

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οι πρωτοποριακές ραδιοφωνικές παρεμβάσεις του Παύλου Μπακογιάννη από το μικρόφωνο της Βαυαρικής Ραδιοφωνίας κράτησαν ζωντανή την ελπίδα για αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Ελλάδα μετά το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου 1967. Το πάθος του για ενημέρωση μετατράπηκε τότε σε αδιάλειπτη μέριμνα για την ηθική τόνωση και την πολιτική αφύπνιση των Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία. Χάρη στον Παύλο Μπακογιάννη οι ακροατές της ελληνικής εκπομπής της Βαυαρικής Ραδιοφωνίας σχημάτιζαν μια πλήρη εικόνα για την πολιτική κατάσταση, το πλέγμα εξουσίας και τις αντιδικτατορικές δραστηριότητες στην Ελλάδα, η οποία συνδυαζόταν πάντα με αιχμηρή, αλλά εμπειριστατωμένη κριτική κατά του δικτατορικού καθεστώτος. Το πραξικόπημα του 1967 εξάλλου δεν επέφερε μόνο τη ρήξη με το μετεμφυλιακό καθεστώς, αλλά ώθησε και τους αντιπάλους του χουντικού καθεστώτος, που είχαν επίγνωση ότι η αντίσταση ήταν ανοργάνωτη και μειοψηφική, να προσπαθήσουν να αναλάβουν μέσα στην έξαρση της στιγμής έναν όσο το δυνατόν πιο ενεργό ρόλο, κυρίως με την ενίσχυση των αντιχουντικών δράσεων στο εξωτερικό.

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να παρουσιάσει συνολικά την αντιδικτατορική δράση του Παύλου Μπακογιάννη και τον ρόλο που έπαιξε η ελληνική εκπομπή της Βαυαρικής Ραδιοφωνίας σαν μετερίζι διαρκούς αντίστασης κατά της χούντας. Υπ' αυτή την έννοια εμπλουτίζει την επιστημονική βιβλιογραφία για την αντιστασιακή δράση και τις εκτός Ελλάδας πολιτικές ζυμώσεις εκείνης της περιόδου, που καθόρισαν και τις μετέπειτα εξελίξεις στη μεταπολιτευτική Ελλάδα. Η παρουσίαση της πολύπλευρης δράσης του Παύλου

Μπακογιάννη στη Γερμανία επιτρέπει άλλωστε να φωτιστούν και πολλές άλλες πτυχές της μεταπολεμικής ιστορίας, όπως οι ελληνο-γερμανικές σχέσεις κατά την περίοδο της επταετίας και η ελληνική μετανάστευση στη Δυτική Γερμανία. Η μελέτη ολοκληρώνεται με μια αναφορά στη δράση που ανέπτυξε ο Μπακογιάννης μετά το 1974, συγκεράζοντας τις ιδιότητες του πολιτικού επιστήμονα, του μαχητικού δημοσιογράφου και του ενεργού πολιτικού.

Η έρευνα για το βιβλίο αυτό βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στο προσωπικό αρχείο του Παύλου Μπακογιάννη. Για τη δυνατότητα που μου έδωσαν να το αξιοποιήσω, αλλά και για το γενικότερο ενδιαφέρον τους, θα ήθελα να ευχαριστήσω την κυρία Ντόρα Μπακογιάννη, τον κ. Κώστα και την κ. Αλεξία Μπακογιάννη. Ευχαριστώ επίσης τον Γιάννη Κ. Φιλανδρο και το Ίδρυμα Κωνσταντίνος Κ. Μητσostάκης, καθώς και το Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, για την άρτια καθοδήγηση που μου πρόσφεραν. Ευχαριστώ ακόμα τη διευθύντρια του Ιστορικού Αρχείου της Βαυαρικής Ραδιοφωνίας κ. Bettina Hasselbring, καθώς και το προσωπικό του Πολιτικού Αρχείου του Γερμανικού Υπουργείου Εξωτερικών και του Ομοσπονδιακού Αρχείου της Γερμανίας.

Για την προθυμία τους να φωτίσουν πτυχές της συνεργασίας τους με τον Παύλο Μπακογιάννη κατά την περίοδο της δημοσιογραφικής του δράσης στο Μόναχο, είμαι ευγνώμων στον πρώτο διευθυντή των ξενόγλωσσων προγραμμάτων της Βαυαρικής Ραδιοφωνίας κ. Gerhard Bogner, αλλά και στους συνεργάτες της ελληνικής εκπομπής κ. Ελένη Τορόση, κ. Χαράλαμπος Πραματευτάκης, κ. Ασημάκη Χατζηνικολάου και κ. Μιχάλη Σταθόπουλο.

Σημαντική συμβολή στο όλο εγχείρημα είχε επίσης η διευθύντρια της σειράς «Σύγχρονη Ιστορία» των Εκδόσεων Παπαδόπουλος και αναπληρώτρια καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, που επιμελήθηκε επιστημονικά την παρούσα έκδοση.

Οφείλω ευχαριστίες και στον πρώην καθηγητή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών Γιώργο Θ. Μαυρογορδάτο, που με ενθάρρυνε να ολοκληρώσω τη μελέτη αυτή.

Ευχαριστώ επίσης ιδιαίτερα τον εκδότη κ. Ιωάννη Παπαδόπουλο, που συμπεριέλαβε το βιβλίο στο εκδοτικό του πρόγραμμα, καθώς και το προσωπικό των εκδόσεων Παπαδόπουλος, για το άρτιο εκδοτικό αποτέλεσμα.

Το βιβλίο αυτό είναι αφιερωμένο στον ιστορικό και πρώην καθηγητή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών Κώστα Λούλο, για τις χρήσιμες συμβουλές, την υποστήριξη και την ενθάρρυνσή του, ήδη από το ξεκίνημα της επαγγελματικής μου σταδιοδρομίας, που ενίσχυσαν την απόφασή μου να αφοσιωθώ στην ιστορική έρευνα, ακολουθώντας το παράδειγμά του.

Νίκος Παπαναστασίου
Αθήνα, Μάιος 2020

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ ΤΟΥ '60 ΚΑΙ Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΕΚΠΟΜΠΗΣ ΤΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ

Από τις αρχές της δεκαετίας του '60 χιλιάδες Έλληνες της Δυτικής Γερμανίας συντονίζονταν επί χρόνια στη συχνότητα της Βαυαρικής Ραδιοφωνίας για να ακούσουν τον Παύλο Μπακογιάννη, διευθυντή της ελληνικής εκπομπής του Μονάχου, να τους ενημερώνει για τις εξελίξεις στην Ελλάδα, αλλά και στον απόδημο ελληνισμό. Η αγωνία των δημοκρατικών Ελλήνων για τη γραμμή που θα τηρούσε το Ελληνικό Πρόγραμμα μετά το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου 1967 συνδεόταν με το ερώτημα αν η υπερσυντηρητική βαυαρική κυβέρνηση και το ραδιοφωνικό ίδρυμα του Μονάχου θα του επέτρεπαν να τηρήσει αντιδικτατορική στάση, δίνοντας ώθηση στο μέτωπο κατά των συνταγματαρχών το οποίο είχε συγκροτηθεί στη Γερμανία, όπου καταγράφηκαν και οι μεγαλύτερες διαδηλώσεις κατά της χούντας. Ο Παύλος Μπακογιάννης γνώριζε ότι η εκπομπή μπορούσε να ενισχύσει σημαντικά τις αντιδικτατορικές επιτροπές, αλλά και να εξασφαλίσει την υποστήριξη της γερμανικής κοινής γνώμης, σε μια περίοδο έντονης κοινωνικής φιλελευθεροποίησης. Έτσι ξεκίνησε μια πολύ δημιουργική και ταραχώδης φάση στη ζωή του Μπακογιάννη, κατά την οποία η ασυμβίβαστη στάση του έναντι της χούντας εξασφάλισε στο Ελληνικό Πρόγραμμα τεράστια εμβέλεια, εντός και εκτός Γερμανίας. Πολύ σύντομα η εκπομπή του Μονάχου κατάφερε να γίνει συνώνυμο της μαχόμενης δημοσιογραφίας, με ανεξάρτητο σχολιασμό των γεγονότων και των εξελίξεων στην Ελλάδα, έχοντας την υποστήριξη των προϊσταμένων της Βαυαρικής

Ραδιοφωνίας και σύσσωμης της δημοκρατικής Γερμανίας (δημοσιογραφικές και συνδικαλιστικές ενώσεις κ.ά.). Η υποστήριξη προς τον Μπακογιάννη ήταν απαραίτητη, δεδομένου ότι η εγκαθίδρυση του δικτατορικού καθεστώτος το 1967, όταν δηλαδή οι δικτατορίες θεωρούνταν πλέον ιστορικός αναχρονισμός, μπορούσε δυνητικά να απειλήσει τη σταθερότητα πολλών δυτικών χωρών, καθώς η επίκληση του εθνικού συμφέροντος άφηνε τις κυβερνήσεις εκτεθειμένες σε κατηγορίες περί υποκρισίας και υπονόμησης δυτικών αξιών όπως ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και η προάσπιση των πολιτικών ελευθεριών.

Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΟΜΜΑΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΑ ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Το Ελληνικό Πρόγραμμα του Μονάχου προσπαθούσε πριν από την κατάλυση της δημοκρατίας στην Ελλάδα να μείνει εκτός της κλιμακούμενης εσωτερικής πολιτικής διαμάχης, υπογραμμίζοντας με κάθε ευκαιρία την ανεξαρτησία του τόσο από την τοπική και την ομοσπονδιακή κυβέρνηση όσο και από τις ελληνικές αρχές.

Ωστόσο οι εξελίξεις στην προδικτατορική Ελλάδα έριξαν τη σκιά τους και εντός της Δυτικής Γερμανίας, όπου οι Έλληνες μετανάστες είχαν αρχίσει να οργανώνονται σε κοινότητες και να γίνονται μέλη των γερμανικών συνδικάτων, ενώ είχαν συγκροτηθεί και κομματικές οργανώσεις των ελληνικών πολιτικών κομμάτων, μεταφέροντας εκεί τις πολιτικές αντιπαραθέσεις που κυριαρχούσαν στην Ελλάδα.

Η προσπάθεια των ελληνικών κομμάτων να προσεταιριστούν τους περίπου 150.000 Έλληνες μετανάστες που ζούσαν στα μέσα της δεκαετίας του '60 στη Γερμανία μετέφερε επί γερμανικού εδάφους το εκρηκτικό κλίμα της εποχής. Ειδικά μετά τα Ιουλιανά του

1965 ο γερμανικός τύπος κατέγραφε με ενδιαφέρον την απόπειρα τρομοκράτησης των Gastarbeiter (φιλοξενούμενων εργαζομένων) από ελληνικές κρατικές υπηρεσίες στη Γερμανία (πρεσβεία στη Βόννη, προξενεία, κλιμάκια του Υπουργείου Εργασίας), ακροδεξιές οργανώσεις και πράκτορες της ΚΥΠ. Στις απειλές για σωματική βία, τους εκβιασμούς για απολύσεις λόγω «αντεθνικής δράσης», την αφαίρεση διαβατηρίων κ.ά. αντέδρασαν δημοσιογράφοι, φοιτητές και εργάτες, με την υποστήριξη των γερμανικών πολιτικών κομμάτων (κυρίως του SPD), αλλά και των ΜΜΕ. Σχετικές απειλές για τερματισμό της πολιτικής τους δραστηριότητας, προκειμένου να αποφύγουν τη λήψη «βίαιων και σκληρών μέτρων», περιλαμβάνονταν σε απειλητική επιστολή της παρακρατικής οργάνωσης «Εθνική Μαχητική Ομάς Δυτικής Γερμανίας “Η Μαύρη Χειρ”» προς στελέχη του κεντρικού χώρου τον Δεκέμβριο του 1966.¹

Στο πλαίσιο αυτό η σύγκρουση του Γεωργίου Παπανδρέου με τον βασιλιά Κωνσταντίνο στάθηκε μεταξύ άλλων αφορμή για την ίδρυση κοντά στη Βόννη (Μπαντ Γκόντεσμπεργκ) παραρτήματος της Ένωσης Κέντρου (ΕΚ) και της νεολαίας της (Ελληνική Δημοκρατική Νεολαία / ΕΔΗΝ), καθώς η πλειοψηφία των οπαδών της βρισκόταν στην περιοχή της Ρηνανίας. Κομβικής σημασίας για την ΕΚ, αλλά και για τον αντιδικτατορικό αγώνα στη Γερμανία, ήταν ο ρόλος του Γιώργου Κ. Βουκελάτου, που την περίοδο του απριλιανού πραξικοπήματος ήταν εκπρόσωπος της ΕΚ και γενικός γραμματέας της οργάνωσης ΕΚ Δυτικής Γερμανίας και Δυτικού Βερολίνου.²

1. Βουκελάτος, Γιώργος Κ., *Κβέλλενστρασε 2. Γερμανία 1960–1974. Αγώνες και παρασκήνια* (εφεξής: *Κβέλλενστρασε*), Αθήνα, Libro, 2003, σ. 86 και 92–93. Βλ. επίσης Γκανούλης, Αθανάσιος Δ., «Ακροδεξιές οργανώσεις και παρακράτος στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1949–1967», διπλ. εργ., Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, σ. 94–95.

2. Μάλιστα ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1967 η χούντα τού αφαίρεσε την ιθαγένεια. Το 1968 υποστήριξε τον Ανδρέα Παπανδρέου και την πρωτοβουλία του να ιδρύσει το ΠΙΑΚ, ενώ στη συνέχεια ήρθε σε σύγκρουση με τον Α. Παπαν-

ΝΙΚΟΣ ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΜΙΚΡΟΦΩΝΟΥ

Ο ΠΑΥΛΟΣ ΜΠΑΚΟΓΙΑΝΝΗΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΩΝ

Το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου 1967 βρήκε τον Παύλο Μπακογιάννη, διευθυντή του Ελληνικού Προγράμματος της Βαυαρικής Ραδιοφωνίας, στο αεροδρόμιο του Μονάχου, έτοιμο να ταξιδέψει στην Ελλάδα για τη δημοσιογραφική κάλυψη των βουλευτικών εκλογών που επρόκειτο να γίνουν έναν μήνα αργότερα. Τότε ξεκίνησε ένα νέο κεφάλαιο ζωής στη Δυτική Γερμανία, με επίκεντρο τη μαχητική του δημοσιογραφία ενάντια στη δικτατορία των συνταγματαρχών και στους συμμάχους τους εντός και εκτός Ελλάδας.

Το ανά χείρας βιβλίο καταγράφει τις εκπομπές και αναλύσεις του για το πολιτικό παρασκήνιο της εποχής, για τα βασανιστήρια, τις διώξεις, τις φυλακίσεις, τις θυσίες των αγωνιστών κατά της χούντας, αλλά και για την οργάνωση των Ελλήνων και ξένων που κινήθηκαν εναντίον της. Δεν παραλείπει επίσης να φωτίσει την αντιπαράθεση αρχών και συμφερόντων για το ελληνικό ζήτημα μέσα στη Δυτική Γερμανία, ιδίως στη Βαυαρία, που συχνά εκφράστηκε με διαφωνίες μεταξύ εκείνων που εναντιώνονταν στη χούντα με δημοκρατικά και ηθικά επιχειρήματα και των υπέρμαχων μιας «ρεαλιστικής» συνεργασίας.

Μέσα από την αντιδικτατορική διαδρομή του Μπακογιάννη στο Μόναχο αποκαλύπτεται η δυναμική που τον οδήγησε με τη μεταπολίτευση σε ρόλους ευρύτερα πολιτικούς, πέρα από την ιδιότητα του έγκριτου δημοσιογράφου ή του μεθοδικού πολιτικού επιστήμονα. Ήδη από τότε είχε διαφανεί το πολιτικό πιστεύυ που καθόρισε τη δράση του μέχρι τη δολοφονία του: η υπέρβαση των παραδοσιακών διαχωριστικών γραμμών στο όνομα της εθνικής ενότητας.

σειρά ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ & ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Η σειρά περιλαμβάνει έργα Ελλήνων και ξένων συγγραφέων για την ελληνική, ευρωπαϊκή και παγκόσμια ιστορία, με διεισδυτική και αδογματίστη ματιά. Οι αναζητήσεις του σήμερα συνδέονται με γεγονότα, ιδέες και δυναμικές του παρελθόντος. Η σειρά αναδεικνύει την Ιστορία ως ζωντανό κομμάτι των ταυτοτήτων και των αποφάσεων που συνοδεύουν τα βήματά μας στο παρόν και στο μέλλον.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ Ε. ΜΠΟΤΣΙΟΥ Καθηγήτρια Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

ISBN 978-960-484-513-2

9 789604 845132

Κωδ. μηχ/σης 25.150

www.epbooks.gr